

HALİL HULKİ EFENDİ VE MUKTETAFAU'L-EZHÂR FÎ NAZM-İ IZHÂRÎ'L-ESRÂR İSİMLİ ESERİ*

Sedat AKAY**

Özet

Çalışmamızın konusunu, Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-Ezhâr fi nazm-i Izhâri'l-Esrâr adlı eseri oluşturmaktadır. İki bölümde tamamlanan çalışmanın, birinci bölümünde müellifin hayatı ve eserleri incelenmiş, ikinci bölümde ise Muktetafu'l-Ezhâr fi nazm-i Izhâri'l-Esrâr isimli eseri biçim ve içerik yönünden tahlil edilerek Arap Dili ve Belagatı'ndaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Avâmil, İzhâru'l-Esrâr, Arap Dili, Nahiv, Halil Hulki Efendi*

Gönderilme Tarihi: 07.08.2019

Kabul Tarihi: 25.11.2019

* Bu çalışma Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-ehzâr fi nazmi Izhâri'l-esrâr adlı eseri başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Görevlisi, SİÜ, Yabancı Diller Yüksekokulu, sedatakay@56gmail.com, ORCID: 0000-0003-2210-7696

HALİL HULKİ EFENDİ AND HIS WORK NAMED AS MUKTETAFAU'L-EZHÂR FÎ NAZM-İ IZHÂRİ'L-ESRÂR

Abstract

Halil Hulki Efendi and his work named as Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i Izhâri'l-Esrâr Halil Hulki Efendi and his work named as Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i Izhâri'l-Esrâr forms the subject of our study. The study contains two chapters. In the first chapter, the life of author and his works have been examined. In the second chapter by analysis of the Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i Izhâri'l-esrar in terms of form and content, its place have been tried to identify in Arabic language and rhetoric.

Key words: *Avâmil, İzhâru'l-Esrâr, Arabic language, Arabic grammar, Halil HULKİ Efendi,*

GİRİŞ

Dünyanın en fazla konuşulan dillerinden biri olan Arapça, Sâmî dil ailesine mensuptur. Kur'ân-ı Kerim ve hadis başta olmak üzere İslâm dininin temel kaynakları da Arapçadır. Dolayısıyla İslâmî kaynakların doğru olarak anlaşılabilmesi, Arapçanın bütün inceliklerinin bilinmesiyle mümkündür. Bu amaçla, geçmişten günümüze sarf, nahiv ve belâgat başta olmak üzere dil ve dilbilimleri alanında pek çok eser telif edilmiştir.

İmam Birgivi'nin (v.981/1573) nahiv konusunda kaleme aldığı "*İzhâru'l-Esrâr*" adlı çalışması söz konusu eserlerden biridir. Bu eser medrese çevrelerinde büyük rağbet görmüş, ayrıca anlaşılmasına yardımcı olmak üzere şerh, haşiye, ta'lik ve nazım tarzında 20'ye yakın çalışma yapılmıştır. Bu eserle ilgili bilinen çalışmalardan birisi, Siirtli Halil Hulki Efendi'nin "*Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i Izhâri'l-Esrâr*" adlı eseridir.

1. HALİL HULKİ EFENDİ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Hicri 1285 (1869) yılında Siirt'te doğmuştur. Babası Hacı Mehmet Efendi, annesi Halime Hanım'dır. Zengin ve ilim ehli bir aileye mensup olduğu "*Makâmâtü'l-Ehaveyn*" adlı eserinde kendisi hakkında verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu eserin ilk bölümünde Halil Hulki Efendi, çocukluğundan başlayarak büyük bir ihtimamla yetiştiğini, ilim tahsil etmek için gösterdiği çabaları, kardeşi Cemil'in yetişmesi için sarf ettiği gayretleri, İstanbul'a gidiş serüvenini kaleme almıştır. (*Makâmâtü'l-Ehaveyn*, 1148, v,1a-2b)

Halil Hulki Efendi, Siirt'in Ulu Cami ve Fahriye Medreselerinde on yaşında Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, daha sonra sarf, nahiv, mantık, belagat gibi âli ilimlerin tahsiliyle uğraşmıştır. İlk ve orta öğrenimini Siirt Mekteb-i İdâdiye ve Rüşdiyesinde 1884'te tamamlamıştır. Daha sonra ilmi çalışmalarına devam etmek üzere İstanbul'a gitmiştir. İstanbul Beyazıt'ta Hacı Mustafa ve Mukradıcı Camii'nde derslamlardan Atıf Bey'in derslerine devam ederek 5 Aralık 1894'te ilmî icazetnamesini Atıf Bey'den almıştır. Halil Hulki Efendi 1899'da Siirt'e döndükten sonra 1929 yılında kendisinin yardımlarıyla onarıp, minaresi yenilenen ve Cumhuriyet Camii adını alan Hıdrü'l-Ahdar medresesinde müderrislik, rüşdiyede muallimlik vazifelerinin yanı sıra 8 Haziran 1907'den itibaren Bidayet Mahkemesi üyeliği yapmıştır. Bu arada Siirt merkezinin nüfus sayımı için teşkil edilen komisyonun başkanlığına getirilmiş, daha sonra 24 Ağustos 1908'de Siirt Müftülüğü'ne atanmıştır. Ayrıca İdâdî Müdür Vekâleti, Ziraat, Evkaf ve Maarif

Komisyonlarında başkanlık görevlerinde bulunmuştur. (Atalay,1946:121;Arıtürk,2003:181; Kılıççıoğlu,1992:24; Bayhan,t.y.:2)

Siyasete atıldıktan sonra ise 13 Mayıs 1920'den 3 Nisan 1939'a kadar altı dönem milletvekilliği yapan Halil Hulki Aydın'ın, eşi Huriye Hanım'dan 5 erkek ve 4 kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Musa Sadri, Sadullah Vechî, Abdülkerim İhsan, Seyfettin ve İrfan adlı erkek çocuklarının tümü, kendisi hayattayken vefat etmiştir.

Kız çocuklarının adları ise Melike, Zühra, Saadet ve Safiye olup dördü de babalarından uzun yıllar sonra rahmete intikal etmiştir. (Arıtürk,2003:181;Bayhan,t.y.:2)

Din adamı, müftü, eğitimci, mebus ve yazar sıfatıyla hayatı boyunca milletine hizmet ederek uzun ve bereketli bir ömür süren Halil Hulki Efendi 04.06.1940 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve Cebeci Asri mezarlığına defnedilmiştir. (Arıtürk,2003:189;Bayhan,t. y.:49-61)

2. SİYASÎ ŞAHSİYETİ

Halil Hulki Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin çöküşü, Kurtuluş Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve cumhuriyetin ilanı gibi çok önemli ve zorlu bir zaman diliminde yaşadığı görülmektedir. Halil Hulki Efendi bütün bu olaylara kayıtsız kalmamış; hem Kurtuluş Savaşı'nda, hem de cumhuriyetin ilanında aktif rol oynamıştır. Böylece ilmî şahsiyetinin yanında, siyasî bir şahsiyet olarak ta ortaya çıkmıştır.

Halil Hulki Efendi İttihat ve Terakki Partisi'nde siyasete atılarak Siirt İdare Heyeti Başkanlığı, Merkez Heyeti Üyeliği ve 2 Temmuz 1918'den itibaren de partinin Siirt sorumlu kâtipliğinde bulunmuştur.

Mondros Mütarekesi'nden sonra işgallere karşı çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bu çerçevede Halil Hulki Efendi de, Sivas Kongresi'nden sonra Milli Mücadele'ye katılarak Siirt'ten Ömer Atalay, Siirt Belediye Başkanı Hamit Bey, Hamza Hilmi, Bekir Sıtkı ve Abdülkerim (Nakipoğlu) Bey'le birlikte Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuş, başkanlığına da kendisi seçilmiştir. Bu cemiyet İtilaf devletleri temsilcilerine, Osmanlı Padişahı Vahdettin'e, Sadrazamlığa, Hâriciye Nezâreti'ne, Reddi İlhak Cemiyeti ile Vilâyât-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na işgalleri kınayan ve reddeden telgraflar çekmiştir. (Arıtürk,2003:181;Bayhan,t.y.:2;Kılıççıoğlu,1992:224-25;Seçkin, 2005:181)

Halil Hulki Efendi Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son dönemi için 24 Ocak 1920'de yapılan seçimde Siirt milletvekili olmuş, ancak İstanbul'a gitmemiş-

tir. 13 Mayıs 1920'de TBMM'ye katılmış ve Mecliste Şer'îye, Evkaf ve Milli Eğitim komisyonlarında görev almıştır. 11 Ağustos 1923'te II. dönem, 1 Kasım 1927'de III. dönem, 4 Mayıs 1931'de IV. dönem, 1 Mart 1935'te V. dönem, 3 Nisan 1939'da VI. dönem olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Siirt'ten Milletvekili seçilmiştir. (Arıtürk,2003:181;Bayhan,t.y.:3;Kılıççoğlu, 1992:21)

3. ÖĞRENCİLERİ

Birçok ilim talebesi yetiştiren Halil Hulki Efendi'nin icazet verdiği öğrencileri arasında en meşhur olanı, kardeşi Cemil Aydın'dır.(Atalay, 1946:121)

Halil Hulki Efendi'nin kardeşi ve öğrencisi olan aynı zamanda Siirt tarihinde önemli bir yeri bulunan Cemil Aydın 1878 yılında Siirt'te doğmuştur. Kur'ân-ı Kerim'i hifzetmiş ve medrese eğitimi almıştır. Siirt'te matbaacılığa ve gazeteciliğe öncülük etmiş, medreselerde okutulan kitapları bizzat kendi hattıyla yazmış ve onlara çeşitli notlar ilave etmiştir. Osmanlıca ve Arapça birçok şiiri olup, rüşdiye mektebinin müdürlüğünü yapmıştır. Cemil Aydın Kurtuluş Savaşı esnasında Siirt'te kurulan Müdafaa-i Hukuk Derneği üyesi olmuş, Erzurum Kongresi'ne Siirt'i temsilen katılmıştır. Kongrenin kapanışında *Aşr-ı Şerif* okumuştur. Cemil Aydın 18.02.1948 tarihinde vefat etmiştir.(Arpacık, t.y.:2; Çil, 2005: 161-162)

4. ESERLERİ

Eserlerinden bazıları yayınlanmış olmakla birlikte, çoğu şiir, gazel, dua ve kasideleri el yazması olarak kalmıştır. Eserlerinden bilinenleri aşağıda kaydedilmiştir.

4.1. Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i Izhâri'l-Esrâr

İmam Birgivî ismiyle meşhur olan Muhammed b. Ali Zeynüddîn'in (ö.981/1573) yüzyıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş olan "*Izhâru'l-Esrâr*" adlı eserinin nazım haline getirilmesiyle oluşmuştur. Bin beyitten (elfiyye) müteşekkil olup, arûzun recez bahriyle, mesnevi tarzında yazılmıştır. Halil Hulki Efendi'nin bu eseri hicri 1309 yılında Maarif Nezâreti'nin 451 no ve 26 Zilhicce 1309 tarihli ruhsatına binaen, İstanbul'da Sanayi Mektebi Matbaası'nda basılmıştır.

4.2. Sirâcî Fî Nazm-i İîsâgûcî

Dönemin medreselerinde okutulan Esirüddin Ebherî'nin (ö.663/1265) "*İsâgûcî*" isimli mantık kitabının nazmedilmiş halidir. Halil Hulki Efendi bu kitapteki konuları nazımlı olarak 152 beyitte toplamıştır.

4.3. Makâmâtü'l-Ehaveyn fî Menâkıbî's-Sâdâti Evlâd-i Seyyidinâ el-Hüseyn

Kitabın el yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Millet Genel Kütüphanesi Ali Emiri Kitaplığı 1148 numarada kayıtlıdır. Eser makâme tarzında ele alınmıştır. Eserin tümüne bakıldığında Halil Hulki Efendi ve ailesi hakkında bazı bilgiler taşınması, devrinin sosyal, siyasî ve fikrî atmosferi hakkında ipuçları vermesi bakımından büyük bir değer taşıdığı görülmektedir.

4.4. Muzîletü'l-Gavâmid fî Fenni'l-Ferâid

Şafiî Mezhebine mensup ferâiz alimi İbnü'l-Lebban'ın (ö.402/1011) “*Kitâbü'l-İ'câz*” adlı eserinin nazmedilmiş halidir. Son beyitte düşürülen tarihten eserin 1305 yılında bitirildiği anlaşılmaktadır. Ketebe kısmında bulunan kayıttan eserin, müellifin kardeşi ve öğrencisi Hafız Cemil Efendi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. (Aydın, 1311:15)

5. IZHÂRU'L-ESRÂR

İslamî ilimlerin birçok sahasında iz bırakmış önemli şahsiyetlerden biri olan İmam Birgivî, farklı alanlarda onlarca eser kaleme almıştır. Bunlardan bir tanesi de nahiv ilmine dair veciz bir metin olan ‘*avâmil*’ adlı eseridir. Bu kelime sonraki süreçte anlam değişimine uğrayarak kendisinden sonraki kelimelerde etkili olan edatları barındıran ve ‘*avâmil*, *avâmilü'l-irab*, *avâmilü'l-mie*, *el-muhtasar fi'n-nahv*, gibi isimlerle adlandırılan küçük hacimli risale türü eserlere isim olmuştur.³

Birgivî, “*Avâmil*” adlı nahiv kitabının şerhi mahiyetindeki “*Izhâru'l-Esrâr*” isimli eserinde, Arap nahvinin temel konularını kısa sürede ve kolay bir şekilde öğretmeyi amaçlamıştır. Âmil, mamûl ve i'râb geleneği tarzında kaleme alınan eser, uzun zaman medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve Arapça öğrenmek isteyen herkes tarafından bilinen bir eser haline gelmiştir. (Yüksel, 1992:192)

İlk baskısı 1234/1818 tarihinde yapılan “*Izhâru'l-Esrâr*”ın hemen hemen tüm baskıları Birgivî'nin “*Avâmil*”i ve İbnü'l Hâcib'in (ö. 646/1249) “*Kâfiye*”si ile birlikte yapılmıştır.

“*Izhâru'l-Esrâr*” kısa bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde âmil konusu işlenmiş, isim-fiil-harf üçlüsü tarif edilmiştir. Âmil kısmı mantikî delillerle açıklandıktan sonra lafzî ve manevî olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır. Lafzî âmiller: semaî ve kıyasî; semâî âmiller ise

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yeşil, Selman.(2019). Avamil-i Birgivî İle Avamil-i Cürcanî'nin Mukayesesi. Balıkesirli İmam Birgivî Sempozyumu, ed. M. Bayyigit vd., Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, c.III, s.619-628.

isimleri ve fiilleri etkileyenler şeklinde tasnif edilmiştir. İsimleri etkileyen âmiller de bir ve iki ismi etkileyenler diye gruplandırılarak incelenmiştir. Her grubu örneklerle açıklayan müellif, bu bölümde harf-i cerler, fiile benzeyen edatlar, “leyse” ye benzeyen edatlar, muzâri fiili nasbenden harfler ve muzâri fiili cezmedenler olmak üzere kırk dokuz semâî, dokuz kıyasî ve iki mânevî âmil olmak üzere altmış âmili şematik olarak tasnif etmiştir.

İkinci bölümde mamûl kavramı açıklanmış, ardından bu kavram aslî ve tâlî gibi kısımlara ayrılarak aslî mamûller dokuz merfû, on üç mansup, iki mecrûr, bir meczûm muzâri fiil olmak üzere dört kısımda izah edilmiş, tâlî mamûller de beş grupta ele alınıp, mamûl sayısı otuza çıkarılmıştır. Üçüncü bölümde i‘râb; konusu, mahiyeti, yeri, türü ve özelliği itibariyle incelenmiştir.

5.1. Izhâru'l-Esrâr Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Izhâru'l-Esrâr, yazıldığı yıllardan itibaren müderris ve talebelerin dikkatini çekmiş, üzerine birçok şerh, haşiye ve talik türünde eserler telif edilmiş, nazım haline getirilmiş aynı zamanda Türkçeye tercümelere de yapılmıştır. Bizzat musannif tarafından bu esere *ta'likat* yazıldığı bilinmektedir. (*Yeni Avâmil Şerhi*, 3466,v,35a)

6. MUKTETAFU'L-EZHÂR FÎ NAZMÎ IZHÂRÎ'L-ESRÂR'IN TAHLİLİ

6.1. Biçim Yönünden Tahlili

Edebi bir niteliğe sahip olan eserin biçim yönünden tahlili bağlamında, dil yapısı ve üslûbu ile nazım özellikleri olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır. Eserde, dil yapısı ve üslûb bakımından şu hususlar dikkat çekmektedir.

6.1.1. Dili ve Üslûbu

Eser, yazıldığı dönemin klasik dil ve üslûb özelliklerini taşımaktadır. Konusunun Arapça grameri olmasından dolayı ancak bu konuyla ilgilenenlerin anlayabileceği çok sayıda ve çeşitli terimler barındırmaktadır.

6.1.1.1 Akıcı ve Anlaşılır Oluşu

Müellif kolay ve anlaşılır bir dil kullanmaya gayret göstermiştir. Uygun kafiye ve vezin mecburiyeti ile şiirin kendine özgü bazı zarûrî durumları dışında garip kelimeleri fazla kullanmamıştır. Dönemin çoğu kitaplarında görüleceği gibi karmaşık şiir ve darb-ı meselleri örnek vermek yerine basit, edebî ve kavranabilir misaller vermiştir.

Bazı yerlerde *Izhâru'l-Esrâr*'da kullanılan cümleleri şiir kalıbına dökmekle yetinmiş, bazen de aynı cümle ve örnekleri kullanmaktan kaçınmamıştır. Bunun yanında kendi örneklerini de oluşturmuş ve çok belîğ cümleler kullanmıştır.

6.1.1.2 Dil ve Nazım Faktörüne Bağlı Bazı Problemler

Gramer gibi özel ihtisas gerektiren bir konuda eser yazmak veya nazmen tertip etmenin, zengin bir bilgi hazinesi ve kabiliyet gerektirdiği göz ardı edilmeyecek bir husustur. Özellikle şiir konusu başlı başına bir uzmanlık alanıdır. Bu tür eserlerde konu ve biçimin doğası gereği bazı problemlerin olması doğaldır.

Müellifin bu eserinde de yer yer zor veya farklı anlaşılma probleminin varlığını kabul etmek gerekir. Bu problemlerden bazıları şunlardır;

a) Bazı yerlerde vezin veya kafiye kaygısıyla kelimeler arasında takdim ve te'hire başvurulmuştur.

b) Atıflarda yapılan uzaklık ve kapalılık

c) Zamirlerin mercilerinin uzaklığı ve kapalı oluşu.

Bu husus klasik Arapça kitaplarda sıkça görülen bir problemidir.

d) Taksim karışık olması

Eserde büyük oranda düzenli bir bölümlenme olmakla beraber şiirin doğası ve teknik bazı sebeplerden dolayı bir takım zorlukların varlığı söz konusudur.

e) İtnâb:

İtnâb, sırf nazım ve kafiye için ihtiyaç fazlası kelime kullanımınıdır. Nazımın doğası gereği benzer bütün eserlerde sıkça rastlanan bir durumdur.

Buna iki şekilde örnek verilebilir:

1) Nidâ üslubu kullanılarak,

2) Anla, bil, kavra, düşün, duy, unutma... vs. şeklinde emir kipleri kullanılarak.

f) Teknik zorluklar:

Eserde dönemin baskı tekniği ve anlayışından dolayı bazı problemler bulunmaktadır. İmla işaretlerinin olmayışı, bazı kelimelerin birkaç şekilde okunmasına ve kavramlarda karışıklığa sebep olmaktadır.

6.1.1.3 Nazım Şekli

Nazım şekli; mesnevi türüdür. Bu tür, edebiyatta her beyti ayrı ayrı kafiyeli olan nazım şeklidir. Aruzun kısa kalıplarıyla yazılır. İki beyitlik şiir parçalarından

binlerce beyit uzunluğundaki kitaplara kadar kullanılmış bir şekildir. Mesnevi, her beytin kafiyesi ayrı olduğu için kolay bir nazım şeklidir. Bu nedenle en uzun konular, hatta ansiklopedik eserler dahi mesnevi nazım şekliyle yazılabilmektedir. (Pala,2010:321)

Şeması:

----a

----a

----b

----b

----c

----c

şeklindedir.

6.1.1.4. Vezin ve Kafiye Özellikleri

Eserde “recez” vezni kullanılmıştır. Recez; aruzda dört müstef’ilun cüzünden oluşan bahre denir. Türk şiirinde kullanılan on beş kadar kalıbı vardır. (Pala, 2010:388)

Eserde:

Mefâilun Mefâilun

Mefâilun Mefâilun

Mustefilun Mustefilun

Mustefilun Mustefilun

Feulun Feulun

Feulun Feulun vezni kullanılmıştır.

6.2. İçerik Yönünden Tahlili

Halil Hulki Efendi, İmâm-ı Birgivi'nin “*Izhâru'l-Esrâr*” adlı eserini nazmen tertip ederken, konu sıralamasını aynen takip etmiştir. Bazen, cümleleri olduğu gibi tekrar etmiş, bazen de şiirsel ifadelerle dönüştürmekle yetinmiştir. Bunun yanında yer yer ilavelerde bulunmuş, özellikle de örnekler konusunda bir takım değişiklikler yapmıştır.

7. “MUKTETAFAU'L-EZHÂR FÎ NAZM-İ IZHÂRİ'L-ESRÂR”ADLI ESERİN, “IZHÂRU'L-ESRÂR” ADLI ESERLE KARŞILAŞTIRILMASI

“*Muktetafu'l-Ezhâr fî Nazm-i Izhâr*” ile “*Izhâru'l-Esrâr*” arasındaki benzerlik ve farklılıkları iki yönden karşılaştırmak mümkündür:

7.1. Konuları Bakımından

Müellif, “*Izhâru'l-Esrâr*” daki konu ve sırayı aynen takip ederek şiir kalıbına dökmekle birlikte bazı küçük ekleme ve çıkarmalarda bulunmuştur. Müellifin bu tasarruflarına şu örnekler verilebilir:

1) 19-20-21 numaralı beyitlerde; nahiv ilminin vaz'ı, konusu, gayesi ve tarifi hakkındaki bilgiler “*Izhâru'l-Esrâr*”da bulunmamaktadır.

2) 82. beyitte konu ile ilgili görüşün İbn-i Hacib'e, 83. beyitteki görüşün ise Cumhur'a ait olduğu müellif tarafından belirtilmiştir.

3) 153. beyitte elif-nun maddesinin kesre ile okunduğu yerler aynen sıralandıktan sonra “Summe, nehiy, nida ve emirden sonra da elif-nun maddesi kesreli okunur” ifadesi müellif tarafından ilave edilmiştir.

4) 261. beyitte kalb fiillerine mülhak olan fiillerin ilhak sebebi anlatılırken, “*Izhâru'l-Esrâr*” daki maddeler sıralanmayıp, “والحذف سئل/birine sor” şeklinde geçilmiştir.

5) 419. beyitte: “*Izhâru'l-Esrâr*”da Kufelilere ait olduğu bildirilen görüş, “فيل/rivayet edildi” şeklinde geçilmiştir.

7.2. Örnekleri Bakımından

“*Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i Izhâri'l-Esrâr*”da kullanılan örnekler, “*Izhâru'l-Esrâr*”da kullanılan örneklerle karşılaştırıldığında bazılarının aynen kullanıldığı, büyük oranda da değişiklik yapıldığı görülmektedir. Bazı küçük değişiklikler ise değerlendirmeye alınmamıştır. Örnek olarak:

7.2.1. “*Izhâru'l-Esrâr*”daki örneklerin aynen kullanıldığı beyitler

34, 76, 89, 106, 108, 113, 117, 148, 181, 182, 218, 238, 248, 262, 284, 292, 301, 834, 338, 346, 347, 360, 365, 366, 370, 378, 396, 458, 460, 461, 470, 501, 505, 509, 517, 520, 523, 524, 547, 559, 565, 571, 576, 583, 632, 635, 644, 657, 660, 664, 676, 679, 700, 701, 717, 720, 723, 754, 758, 771, 785, 802, 856, 881, 890, 894, 900, 902, 908, 932, 933, 936, 938, 939, 946, 979, 982 numaralı beyitler olarak sıralanabilir.

7.2.2. "Izhâru'l-Esrâr"daki örneklerden değişiklik gösteren beyitler

28, 39, 48, 52, 53, 103, 108, 110, 126, 128, 130, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 156, 157, 159, 163, 166, 170, 173, 177, 178, 180, 185, 191, 197, 200, 222, 228, 229, 234, 251, 265, 282, 289, 317, 335, 339, 342, 345, 348, 354, 356, 357, 371, 387, 393, 404, 406, 445, 446, 447, 449, 454, 457, 467, 486, 488, 491, 512, 515, 548,568, 569, 578, 593, 618, 622, 650, 671, 692, 713, 743, 746, 751, 760, 763, 768, 773, 776, 782, 875, 880, 888, 918, 919, 968 numaralı beyitler olarak sıralanabilir.

7.2.3. Örnek olarak kullanılan ayetler

Bu tür eserlerde *Kur'ân-ı Kerim*'den örnekler vermek, oldukça sık rastlanan bir durumdur. Eserde toplam 16 ayet örnek olarak kullanılmıştır. Ayetler bazen direkt, bazen de "Mevlamızın Kur'ân daki sözü gibi" şeklinde kullanılmıştır. Bazı ayetler de işaret edilmiştir.

Bunlar:

- 1) 148.Beyit: Kasas /76
 - 2) 181. Beyit: Nur /9
 - 3) 200. Beyit: Al-i imran /144
 - 4) 355. Beyit: Bakara /26
 - 5) 597. Beyit: En'am/3
 - 6) 455. Beyit: Bakara /13
 - 7) 458. Beyit: Bakara /184
 - 8) 460. Beyit: Maide /119
 - 9) 461. Beyit: Bakara /6
 - 10) 576. Beyit: Bakara /221
 - 11) 657. Beyit: Enbiya/22
 - 12) 676. Beyit: Yusuf/82
 - 13) 700. Beyit: Yusuf/77
 - 14) 701. Beyit: Al-i imran/85
 - 15) 780. Beyit: Alak/16
 - 16) 979. Beyit: Maide/119
- ayetleridir.

7.2.4. Örnek olarak kullanılan hadisler

660. beyitte “İnsanlar amellerine göre mükâfatlandırılacaktır. Eğer amelleri hayırlıysa, hayırla, eğer amelleri kötüyse, şerle karşılaşacaklardır” sözü hadis olarak değerlendirilmektedir. (Tuğlu, 2012:10-13)

7.2.5. Klasik nahiv kitaplarında veya günlük dilde kullanılan kelime ve cümleler

Bu konuda: “Zeyd Amr’ı dövdü”, “Zeyd geldi”, “Hind oturdu” vs. şeklinde örnek olarak verilen cümleler için; 28.,48.,52.,89.,110.,117.,338. beyitlere bakmak yeterli olacaktır.

7.2.6. Özlü sözler

Bu konuda 2 tane örnek verilebilir:

1. 198. beyit:

و لا عبید نائما موقرا / Yatan bir kul, saygı görmez.

2. 446. beyit:

مَنْ قَانِمَ الْعَمْرَ و ان في الكرم سكن / Bağ ve bahçelerde yaşasa bile kim dünyada kalıcıdır?

7.2.7. Dualar

1. 73. beyit

لعل الله يمحي جهلي / Umarım ki Allah cehaletimi izale eder .

2. 982. beyit:

لا حول ولا قوة الا بك يا رب العلى / Ey yüce rabbim güç ve kuvvet ancak senindir.

7.2.8. Kasem (Yemin):

1. 126. beyit:

ربنا لأقلبن نبيزي / Allah’a andolsun ki nebiz (şarap) i dökeceğim.

2. 147. beyit:

والنبي إن الصبى قام في حجر أبي / Peygamber adına yemin olsun ki, çocuk babamın kucağında durdu

7.2.9. Meşhur bazı zatlarla ilgili örnekler

1. 156. beyit: Şeyh Abdulkadir Geylani (r.a.) ile ilgilidir.

2. 177. beyit: Veysel Karani (r.a.) hakkındadır.

7.2.10. Kafiyele cümleler veya şiirlerden oluşturulmuş örnekler

Bunlara örnek olarak 39., 178., 185., 387., 447., 536., 622., 760. Beyitler sayılabilir.

7.2.11. “İzhâru'l-Esrâr” daki örneklerin daha belliğ bir tarzda ifade edildiği yerler:

Bu bağlamda; 53, 155,157, 166, 173, 180, 182, 229, 317, 404, 568 numaralı beyitler örnek verilebilir.

SONUÇ

Medreselerde yüzyıllar boyu temel derslerin yanında, öğrencilerin derslerini kolaylıkla takip etmelerini sağlamak amacıyla “hazırlık sınıfı”na benzer bir programda dersler ve kitaplar da okutulmuştur. Medreselerde okunan kitaplardan bir bölümünün ezberlenmesi istendiği için İslâm dünyasında okutulan ders kitaplarının birçoğu nazım haline getirilmiştir.

Manzûm eserlerin, İslami ilimleri tahsil edecek kişilere; kolay ve kısa bir şekilde öğrenmeyi sağlamaları, şiirin musikisi sayesinde hatırlamaya imkan vermesi, ezber suretiyle istenildiği anda başvurulabilmesi gibi sebeplerle günümüzde de başvurulabilecek eser türlerinden biri olduğu söylenebilir Bu açıdan “*Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i İzhâri'l-Esrâr*”ın ders kitabı olarak değil de, “*İzhâru'l-Esrâr*” ile mukayese edilerek, nazım tekniğinin öğretilmesi ve edebi üslubun kavratılması amacıyla, edebi zevkin de aşılandığı yardımcı ders kitabı olarak kullanılması, akademisyen ve okuyucuların istifadesine sunulması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Arpacık, M. T. *Tarihsel Arşiv Araştırması*. Basım yer ve tarih yok. (Cumhur Kılıççioğlu Mücadele Gazetesi Arşivi).
- Arıttürk, A-F. (2003). *Siirt'le İlgili Anekdotlar*. Siirt: Orka Matbaası.
- Atalay, Ö. (1946). *Siirt Tarihi*. İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Aydın, H.H. *Makâmâtü'l-Ehaveyn*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitaplığı, No: 1148.
- Aydın, H.H. (1311). *Muziletü'l-ğavâmid fi fenni'l-ferâid*. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Aydın, H.H. (1310). *Siraci fi nazm-i İâgûcî*. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Aydın, H.H. (1312). *Şerhü kavâidi'l-i'râb*, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Aydın, H.H. (1309). *Muktetafu'l-Ezhâr fî nazm-i İzhâri'l-Esrâr* İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Bayhan, T. *Özel Arşiv Araştırması*. Basım yer ve tarih yok

Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-Ezhâr fî Nazm-i Izhârî'l-Esrâr İsimli Eseri

- Bayhan, T. (2009). *Mücadele Gazetesi*, Siirt: 20.07.tarihli sayısı.
- Çil, Y.(2005). *Erzurum Kongresine Katılan Delegelerin Biyografileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kılıççioğlu, C. (1992). *Her Yönüyle Siirt*. Ankara: Yücel Matbaası.
- Kuşadalı, Ahmed Efendi, *Yeni Avâmil Şerhi*, Süleymâniye Kütüphânesi, Lâleli, No: 3466.
- Pala, İ.(2010). *Ansiklopedik Divan Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Seçkin, B.S. (2005). *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*. İstanbul: Siirt Vakfı Yayınları.
- Tuğlu, N. (2012).” Niyet Amel İlişkisi Bağlamında ‘Ameller Niyetlere Göredir’ Hadisi Üzerine Bir Yorum Denemesi”. *Marife*, (Yaz). 9-25
- Yüksel, E.(1992). “Birgivi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/192. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yeşil, S.(2019). Avamil-i Birgivi İle Avamil-i Cürcanî'nin Mukayesesi. Balıkesirli İmam Birgivi Sempozyumu, ed. M. Bayyigit vd., Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, c.III, s.619-628.